

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО**

ЧОВРІЙ СОФІЯ ЮЛІВНА

УДК 378:37.011.3-051(477.87)«180/194»(043.3)

**ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СИСТЕМИ
ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ У ЗАКАРПАТТІ
(КІНЕЦЬ ХVІІІ – 40-і РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ)**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Вінниця – 2021

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі педагогіки дошкільної, початкової освіти та освітнього менеджменту Мукачівського державного університету, Міністерство освіти і науки України, м. Мукачево

Науковий керівник

доктор педагогічних наук, професор
ФІЗЕШІ Октавія Йосипівна,
Мукачівський державний університет,
професор кафедри педагогіки дошкільної,
початкової освіти та освітнього менеджменту

Офіційні опоненти:

доктор педагогічних наук, доцент,
КУЧАЙ Тетяна Петрівна,
Закарпатський угорський інститут
імені Ференца Ракоці II,
професор кафедри педагогіки та психології

кандидат педагогічних наук, доцент,
ОПУШКО Надія Романівна,
Вінницький державний педагогічний
університет імені Михайла Коцюбинського,
доцент кафедри педагогіки, професійної освіти
та управління освітніми закладами

Захист відбудеться 14 травня 2021 року о 11.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 05.053.01 у Вінницькому державному педагогічному університеті імені Михайла Коцюбинського за адресою: 21100, м. Вінниця, вул. Острозького, 32, корпус 2, зала засідань.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (21100, м. Вінниця, вул. Острозького, 32) та на сайті університету за адресою www.vspu.edu.ua.

Автореферат розісланий 13 квітня 2021 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

А.М. Коломієць

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність проблеми дослідження. Інтенсифікація інтеграційних процесів і спрямованість українського освітнього простору до впровадження європейських стандартів зумовили необхідність переосмислення значення освіти в цивілізаційному вимірі. Важливого значення в контексті реформування системи освіти в Україні набуває ціннісна та компетентнісна переорієнтація змісту підготовки вчителів, які споконвіків виступали провідниками передових ідей, забезпечували поступ у розвитку націй і держав. Нині в Україні прийнято низку концептуально важливих документів, що визначають пріоритетні напрями та основні вектори реформування системи підготовки педагогічних кадрів до роботи в закладах освіти різних рівнів, зокрема це: Концептуальні засади розвитку педагогічної освіти України та її інтеграції в європейській освітній простір (2004 р.), Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 рр. (2012 р.), Галузева концепція розвитку неперервної педагогічної освіти (2013 р.), Закон України «Про вищу освіту» (2014 р.), Концепція розвитку освіти України на 2015–2025 рр. (2015 р.), Концепція Нової Української школи (2016 р.), Закон України «Про освіту» (2017 р.), Концепція розвитку педагогічної освіти (2018 р.), Професійний стандарт професії «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти» (2020 р.). У Концепції розвитку педагогічної освіти (2018 р.) окреслено основні суперечності, що порушують «дисбаланс між суспільним запитом на висококваліфікованих педагогічних працівників, перспективами розвитку суспільства, глобальними технологічними змінами та існуючою системою педагогічної освіти», що потребують невідкладного вирішення. Реалізації основних вимог сучасного суспільства та потреб у реформуванні педагогічної освіти сприятиме об'єктивний історико-системний аналіз педагогічного ретродосвіду підготовки вчительських кадрів, що розширить можливості визначення перспектив реформування української педагогічної освіти в контексті єдиного освітнього простору. Вагомого значення набуває історико-регіональний вимір вивчення досвіду діяльності освітніх установ, що здійснювали підготовку педагогічних кадрів для різних регіонів України, зокрема Закарпаття, де в силу історичних обставин, крім напрацьованих власних здобутків, були реалізовані європейські освітні моделі підготовки педагогічних кадрів. Відтак, доцільність дослідження зумовлюється низкою суперечностей між: потребою в обґрунтуванні сутності й змісту підготовки вчителів до роботи в умовах поліетнічного середовища та недостатнім урахуванням світового досвіду в його реалізації; необхідністю врахування регіональної специфіки педагогічної освіти та недостатнім вивченням ретроспективи місцевих особливостей її організації і змісту; зростаючими вимогами до професійного рівня сучасного вчителя та неповнотою реалізації в його підготовці принципу інтеграції освітньої інноватики та історико-педагогічних надбань, історично апробованих концепцій і результативних проектів минулого.

Концептуальні ідеї професійно-педагогічної освіти вчителя представлено в дослідженнях В. Андрущенка, Б. Гершунського, С. Гончаренка, В. Кременя, М. Махмутова, А. Хуторського та ін. Методичні засади формування педагогічних кадрів розглядалися у наукових розвідках Р. Гуревича, О. Дубасенюк, А. Коломієць, Л. Онищук, О. Сисоєвої, Л. Хомич, В. Шахова та ін.

Історія вітчизняних освітньо-педагогічних систем аналізується в дослідженнях Л. Березівської, Л. Бондар, Г. Васяновича, Л. Вовк, Н. Гупана, Т. Завгородньої, І. Зайченка, С. Золотухіної, В. Кременя, О. Любара, О. Сухомлинської, Б. Ступарика,

М. Ярмаченка та ін. Ретроспектива підготовки вчительських кадрів стала предметом наукового аналізу в працях Н. Андрійчук, Н. Дем'яненко, О. Дзеверіна, М. Заволоки, І. Кравченко, Т. Кучай, В. Майборода, О. Сухомлинської та ін.

Історико-регіональний вимір дослідження проблеми становлення педагогічної освіти представлений науковими дослідженнями А. Вараниці «Учителі народних шкіл Галичини другої половини ХІХ – початку ХХ століття» (2017 р.), Т. Зузяк «Тенденції становлення педагогічної освіти на Поділлі (кінець ХVІІІ – початок ХХ століття)» (2018 р.), В. Омельчука «Розвиток освіти на Волині (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.)» (2002 р.), Н. Опущко «Розвиток освіти на Поділлі в першій половині ХІХ століття» (2017 р.), І. Тонконог «Підготовка вчителів у Полтавській губернії у ХІХ ст. – 1917 р.» (2018 р.) та ін.

Історичні передумови освітніх процесів у Закарпатті були предметом наукових досліджень І. Гранчака, Д. Данилюка, В. Задорожного, Д. Худанича та ін. Особливості становлення та розвитку педагогіки, освіти та шкільництва в окремі хронологічні періоди в Закарпатті відображені у наукових працях (монографіях, дисертаціях) А. Бондаря, В. Гомонная, А. Ігната, М. Кляп, М. Кухти, Г. Лемко, В. Росула, Г. Розлуцької, Ч. Фединець та ін. Окремі питання щодо змісту підготовки вчителів для початкових шкіл Закарпаття другої половини ХІХ – початку ХХІ століття досліджувалися О. Фізеші.

Отже, цілісно процес становлення і розвитку системи підготовки вчителів у Закарпатті кінця ХVІІІ – 40-их рр. ХХ ст. в історико-педагогічній науці не досліджувався. Зокрема, не обґрунтовано організаційно-педагогічні особливості діяльності освітніх закладів, що здійснювали підготовку вчителів у контексті змін державно-територіальної підпорядкованості закарпатських земель у визначених хронологічних межах, не узагальнено провідні тенденції контекстно-компетентнісної підготовки педагогів Закарпаття до роботи в умовах поліетнічного культурного та освітнього простору та ін. Отже, потреба у ретросистемному дослідженні специфіки і традицій педагогічної освіти Закарпаття, накопиченого конструктивного досвіду, виявленні можливостей творчого використання історико-педагогічних надбань в умовах сучасного реформування педагогічної освіти в Україні зумовили вибір теми дисертаційного дослідження **«Організаційно-педагогічні особливості системи підготовки вчителів у Закарпатті (кінець ХVІІІ – 40-і роки ХХ століття)»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну роботу виконано в контексті досліджень Мукачівського державного університету як складової комплексної теми кафедри педагогіки дошкільної, початкової освіти та освітнього менеджменту **«Науково-методичні аспекти формування професійної компетентності педагогічних кадрів вищої кваліфікації для системи дошкільної та початкової освіти в умовах полікультурного середовища»** (номер державної реєстрації **0115U006509**), а також у рамках науково-дослідного проекту **«Сталий розвиток поліетнічного регіону»** Закарпатського регіонального центру соціально-економічних і гуманітарних досліджень НАН України.

Тему дисертації затверджено вченою радою Івано-Франківського державного педагогічного інституту ім. В.С. Стефаника (протокол № 4 від 01.12.1992 р.) та перезатверджено вченою радою Мукачівського державного університету (протокол № 5 від 26.12.2019 р.).

Мета дослідження – на основі системного ретроспективного аналізу здійснити обґрунтування організаційно-педагогічних особливостей системи підготовки вчителів у Закарпатті (кінець XVIII – 40-і роки XX століття) та розкрити можливості актуалізації конструктивного ретродосвіду в сучасних умовах підготовки педагогічних кадрів.

Завдання роботи:

1. Вивчити стан наукового розроблення ретроспективи підготовки вчителів Закарпаття кінця XVIII – 40-их років XX століття, її історіографію та джерельну базу.
2. Обґрунтувати генезу та основні етапи становлення і розвитку системи підготовки вчителів у Закарпатті та з'ясувати вплив на їх формування законодавства держав, до яких у межах розробленої періодизації входило Закарпаття.
3. Визначити особливості організації та змісту підготовки вчителів у вчительських семінаріях Закарпаття досліджуваного періоду та систематизувати основні тенденції в їх розвитку.
4. Актуалізувати конструктивний ретродосвід підготовки вчителів у Закарпатті кінця XVIII – 40-их роках XX століття в контексті сучасних умов підготовки педагогічних кадрів для закладів освіти в Україні.

Об'єкт дослідження – генеза становлення педагогічної освіти в Закарпатті кінця XVIII – 40-их роках XX століття.

Предмет дослідження – організаційно-педагогічні особливості системи підготовки вчителів у Закарпатті досліджуваного періоду.

Хронологічні межі дослідження обґрунтовані предметом наукового пошуку охоплюють період з кінця XVIII – 40-і роки XX століття. Визначення *нижньої межі* дослідження (1774 р.) зумовлене прийняттям Габсбурзькою монархією закону «Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-, Haupt- und Trivialschulen», що передбачав реорганізацію народного шкільництва імперії за німецьким зразком і став основою шкільної реформи в Угорському королівстві. *Верхню межу* дослідження окреслено 1944 роком, коли I Конференцією комуністичної партії Закарпатської України було прийнято Резолюцію про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною, що привело до перебудови не тільки системи освіти та шкільництва, а й системи підготовки педагогічних кадрів за радянським взірцем.

Територіальні межі дослідження визначаються територіальною приналежністю закарпатських земель до складу різних держав (Габсбурзької монархії (до 1804 р.), Австрійської імперії (1804–1867 рр.), Австро-Угорської монархії (1867–1919 рр.), Чехословацької республіки (1919–1938 рр.), Угорщини (1939–1944 рр.)), кожна з яких реалізувала свою державну політику в сфері підготовки педагогічних кадрів для задоволення потреб освіти та шкільництва.

На різних етапах наукового пошуку для досягнення поставленої мети дослідження та розв'язання окреслених завдань використано комплекс

взаємопов'язаних і взаємоузгоджених **методів дослідження**: *пошуково-бібліографічний* для вивчення архівних, бібліотечних каталогів, фондів, описів та бібліографічних видань; *класифікації та систематизації* науково-літературних джерел для визначення опорної джерельної бази і об'єктивних даних з проблеми дослідження; *контент-аналізу* архівних матеріалів (статути, навчальні плани, навчальні програми, протоколи, особові справи семінаристів, листування тощо) з метою виявлення ретроособливостей організації і змісту діяльності вчительських семінарій Закарпаття; *історико-генезисний* задля розробки періодизації процесу становлення і розвитку закладів педагогічної освіти в краї; *історико-географічний* для визначення впливу законодавства різних держав, до складу яких у заявлених хронологічних межах входили закарпатські землі, на систему підготовки педагогічних кадрів; *історико-парадигмальний* з метою виявлення організаційно-педагогічних особливостей системи підготовки вчителів відповідно до розробленої періодизації; *інтерпретації та узагальнення* з метою актуалізації конструктивного історичного досвіду в сучасній практиці підготовки вчителів, формулювання висновків та рекомендацій.

Джерельна база дослідження зумовлена метою та завданнями наукового пошуку, його проблемно-тематичним спрямуванням:

- *архівні документи і матеріали* Державного архіву Закарпатської області: Ф. 28 Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1919–1938 pp.; Ф. 151 Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м. Ужгород, 1792–1939 pp.; Ф. 336 Ужгородська греко-католицька півче-вчительська семінарія, м. Ужгород, 1882–1935 pp.; Ф. 1048 Ужгородська греко-католицька жіноча вчительська семінарія, м. Ужгород Ужанської жупи, 1929–1933 pp.; Ф. 1551 Державна вчительська семінарія, м. Мукачево Березької жупи, 1914–1941 pp.

- *нормативні матеріали*: «Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-, Haupt- und Trivialschulen in den sämtlichen kaiserlich-königlichen Erbländern. 1774.», «Ratio Educationis totiusque Rei Literariae per Regnum Hungariae et Provincias eidem adnexas. MDCCLXXVII.», «Ratio Educationis publicae totiusque rei literariae per regnum Hungariae et provincias eidem adnexas. 1806.», «Systema Scholarum. 1845.», 1868. évi XXXVIII. törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában, 1879. évi XVIII. törvénycikk a magyar nyelv tanításáról a népoktatási tanintézetekben, 1893. évi XXVI. törvénycikk a községi, valamint a hitfelekezetek által fenntartott elemi iskolákban működő tanítók és tanítónők fizetésének rendezéséről, 1907. évi XXVII. törvénycikk a nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és a községi és hitfelekezeti néptanítók járandóságáról, Zákon č. 189/1919 Sb. o školách národních a soukromých ústavech vyučovacích a vychovávacích, Zákon č. 292/1920 Sb., jímž se upravuje správa školství, Nařízení č. 605/1920 Sb. o místních školních radách a městských školních výborech, Zákon č. 306 ze dne 9. dubna 1920, kterým se přechodně upravují právní svazky učitelstva na veřejných školách obecných a občanských, Zákon č. 226 ze dne 13. července 1922, jímž se mění a doplňují zákony o školách obecných a občanských (Malý školský zákon), Zákon č. 104 ze dne 24. června 1926 o úpravě platových a služebních poměrů učitelstva obecných a občanských, 162. Vládní nařízení ze dne 14. září 1928 o služebním poměru učitelstva obecných a občanských (měšťanských) škol. (Služební pragmatika učitelstva národních škol.), 1938. évi XIV.

törvénycikk a tanítóképzésről, 1940. évi XX. törvénycikk az iskolai kötelezettségről és a nyolcosztályos népiskoláról, а також положення, розпорядження, накази керівних органів освіти (Австро-Угорщина, Чехословаччина, Угорщина), до складу яких входило Закарпаття в досліджуваний період;

- *установчі документи*: A vallás- és közoktatásügyi m. kir. minister folyó évi 10 998. sz. alatt kiadott szabályrendelete, az állami elemi és polgári-iskolai tanító és tanítónő-képezdek igazgatása tárgyában (1877) / Положення про організацію освітнього процесу в державних початкових та горожанських учительських семінаріях, Az állami elemi népiskolai tanító- és tanítónőképző-intézetek tanképesítő-vizsgálati szabályzata (1911) / Положення про організацію підсумкової атестації в державних початкових педагогічних закладах, Képesítő-vizsgálati szabályzat a m. kir. állami elemi népiskolai tanító- és tanítónőképző-intézetek számára (1914) / Положення про організацію підсумкової атестації в державних початкових педагогічних закладах, Статут курсів для екстернатної форми підготовки вчителів до іспитів зрілості в учительських семінаріях (1931), навчальні плани, навчальні програми та ін.;

- *науково-літературні фонди*: Національної бібліотеки імені Ференца Сечені (Угорщина), Національної педагогічної бібліотеки і музею (Угорщина), Закарпатської обласної універсальної наукової бібліотеки, наукових бібліотек Науково-дослідного університету імені Лоранда Етвеша (Угорщина), Мукачівського державного університету;

- *періодичні видання*: «Урядовий вісник» (1920–1934), «Учитель» (1920–1936), «Учительський голос» (1930–1939), «Народная школа» (1920–1944), «Подкарпатська Русь» (1923–1936), «Ungmegeyei Tanügy» (1881–1884) та ін.;

- *інтернет-сайти*: www.zakon.rada.gov.ua, www.mon.gov.ua, www.me.gov.ua, www.msu.edu.ua та ін.

Наукова новизна і теоретичне значення результатів дисертаційної роботи полягають у тому, що *вперше*:

- на основі системного ретроспективного аналізу *досліджено* організаційно-педагогічні особливості системи підготовки вчителів Закарпаття в контексті державно-територіальної приналежності закарпатських земель наприкінці XVIII – 40-их роках XX століття (Габсбурзької монархії (до 1804 р.), Австрійської імперії (1804–1867 рр.), Австро-Угорської монархії (1867–1919 рр.), Чехословацької республіки (1919–1938 рр.), Угорщини (1939–1944 рр.));

- *обґрунтовано* періодизацію процесу становлення та розвитку закладів підготовки вчителів Закарпаття наприкінці XVIII – 40-их роках XX століття: I етап (друга половина XVIII століття – 1919 р.) – зародження закладів педагогічної освіти та нормативно-правового регулювання їх діяльності; II етап (1919–1938 рр.) – організаційно-педагогічне реформування системи педагогічної освіти в контексті умов полікультурного регіону; III етап (1939–1944 рр.) – ідейно-патріотична спрямованість змісту підготовки вчителів у педагогічних закладах;

- *уточнено* особливості організації та змісту теоретико-практичної підготовки вчителів у закладах педагогічної освіти Закарпаття досліджуваного періоду та систематизовано основні тенденції в їх розвитку відповідно до розробленої періодизації.

До актуальної науково-дослідницької площини *введено* 42 маловідомих архівні джерела та нормативно-правові документи (статистичні дані, пов'язані з діяльністю трьох закладів професійної педагогічної освіти краю: Ужгородська королівська греко-католицька півце-учительська семінарія; Ужгородська греко-католицька жіноча учительська семінарія; Мукачівська угорська королівська державна народошкільна вчительська семінарія; річні звіти директорів згаданих закладів, програмові вимоги з дисциплін та педагогічної практики, розклади занять та ін.), які значно збагачують джерельну базу вітчизняної історико-педагогічної науки.

Подальшого розвитку набули конструктивні ідеї з досвіду діяльності учительських семінарій Закарпаття кінця XVIII – 40-их років XX століття, що відкриває нові можливості в сфері викладання історії педагогіки, порівняльної педагогіки, підготовки вчителів у закладах вищої педагогічної освіти.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що вивчення організаційно-педагогічних особливостей системи підготовки вчителів у Закарпатті кінця XVIII – у 40-их роках XX століття сприяє об'єктивному трактуванню низки історичних подій, фактів щодо її організації і змісту залежно від державно-територіального підпорядкування Закарпаття з урахуванням полікультурності регіону. Основні положення та висновки здійсненого дослідження відображено в навчально-методичному посібнику «Підготовка вчителів для шкіл Закарпаття (XIX ст. – 40-і роки XX ст.): методичні рекомендації до вивчення теми «Розвиток освіти та шкільництва Закарпаття» з дисципліни «Історія педагогіки» для студентів освітнього ступеня «бакалавр» напряму підготовки 6.010102 «Початкова освіта» (2017) і впроваджено в освітній процес підготовки майбутніх учителів початкових шкіл. Обґрунтовані в дисертації теоретичні положення можуть бути використані в процесі написання навчально-методичних і навчальних посібників із курсів «Історія педагогіки», «Порівняльна педагогіка», а також у розробленні програм семінарів і спецкурсів; у системі педагогічної освіти, у практиці післядипломної педагогічної освіти; можуть слугувати базою для написання магістерських робіт, виконання подальших наукових досліджень з розвитку історії, теорії і практики вітчизняної системи підготовки педагогічних кадрів.

Матеріали дисертації **впроваджено** в освітній процес Мукачівського державного університету (довідка № 2527 від 30.12.2020 р.); ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (довідка № 3847/01-14 від 30.12.2020 р.), Закарпатського інституту післядипломної педагогічної освіти (довідка № 01-08/550 від 28.12.2020 р.), Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (довідка № 645 від 29.12.2020 р.), Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (довідка № 2183/01 від 28.12.2020 р.), а також упроваджено в науково-дослідному проєкті «Сталий розвиток поліетнічного регіону» Закарпатського регіонального центру соціально-економічних і гуманітарних досліджень НАН України (довідка № 31 від 27.05.2019 р.).

Апробація основних положень, висновків і результатів дослідження. Основні положення здійсненого дослідження організаційно-педагогічних особливостей системи підготовки вчителів у Закарпатті кінця XVIII – у 40-их рр. XX століття було оприлюднено на 34 науково-практичних конференціях різного

рівня: *міжнародних* – «Podkarpatská Rus v éře První republiky» (Прага, 2014), «Oktatás és nevelés – gyakorlat es tudomány» (Дебрецен, 2014), «Pedagogy and Psychology in the age of globalisation – 2016» (Будапешт, 2016), IV. Neveléstudományi és Szakmódszertani Konferencia (Штурово, 2016), «Освітні інновації: філософія, психологія, педагогіка» (Суми, 2016), «Початкова освіта: історія, проблеми, перспективи» (Ніжин, 2016), «Актуальні проблеми початкової освіти та інклюзивного навчання у світлі євроінтеграції» (Львів, 2016), «Формування особистості в багатоступеневій системі освіти: досвід, реалії, перспективи» (Умань, 2017), VI. Neveléstudományi és Szakmódszertani Konferencia (Штурово, 2018), «Творча спадщина А.С. Макаренка в контексті інноваційного розвитку освіти XXI століття» (Суми, 2018), «Horizontok és Dialógusok» (Печ, 2018, 2019), «Premeny školy a učiteľské vzdelávanie v historickom kontexte a nové perspektívy» (Пряшів, 2019), «Виклики XXI століття у сфері середньої та вищої освіти Східної та Центральної Європи в процесі реформування освіти» (Берегове, 2019), «Сучасні тенденції розвитку науки й освіти в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів» (Мукачево, 2020); *всукраїнського рівня* – «Гуманізм. Людина. Духовність» (Дрогобич, 1993), «Модернізація системи освіти в Україні на засадах національних традицій та етнопедагогіки, гуманізації і демократизації, світового досвіду» (Івано-Франківськ, 1995), «Інноваційний розвиток у вищій школі та сучасні освітні технології» (Мукачево, 2013), «Вища школа і ринок праці: інтеграція, модернізація, інтернаціоналізація» (Мукачево, 2016), «Наука та освіта: актуальні проблеми досліджень на сучасному етапі» (Мукачево, 2016), «Ідея університету у європейському і національному вимірах: традиції, сьогодення, перспективи» (Львів, 2016), «Інновації в освітньому середовищі: надбання та перспективи» (Умань, 2016), «Реалії та перспективи євроінтеграційного розвитку післядипломної педагогічної освіти України» (Ужгород, 2016), «Розвиток виховної роботи у сучасному вищому навчальному закладі: змістовні домінанти та тенденції» (Харків, 2016), «Сучасні тенденції розвитку науки і освіти в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів» (Мукачево, 2017), «Підготовка сучасного педагога дошкільної та початкової освіти в умовах розбудови Нової української школи» (Херсон, 2018), «Післядипломна педагогічна освіта: особливості професійно-особистісного розвитку педагогів в умовах освітньої реформи» (Ужгород, 2018), «V Морозівські читання «Тьюторство як засіб інтернаціоналізації освітньо-наукового простору вищої школи» (Київ, 2018); «Актуальні проблеми навчання і виховання в умовах інтеграційних процесів в освітньому та науковому просторі» (Мукачево, 2020); *міжрегіонального рівня* – «Просвіта»: історія, постаті, чин» (Івано-Франківськ, 1993); «Духовно-естетичний розвиток особистості у контексті євроінтеграційних процесів» (Ужгород – Київ – Миколаїв, 2016); *міжвузівського рівня* – «Біля витоків народної освіти краю» (Ужгород, 1995), «Актуальні аспекти та перспективи сучасної освіти і науки» (Мукачево, 2014), «Підготовка педагогічних кадрів до роботи з різними категоріями дітей: виклики та можливості» (Хмельницький, 2018).

Результати дисертаційної праці обговорювалися на засіданнях кафедри педагогіки дошкільної, початкової освіти та освітнього менеджменту Мукачівського державного університету.

Публікації та особистий внесок. Основні теоретичні положення й висновки дисертації відображено у 32 одноосібних публікаціях, із них: 8 статей у фахових виданнях України, 3 – в іноземних наукових періодичних виданнях, 19 – у збірниках наукових праць і матеріалів конференцій, 2 навчально-методичні посібники та 2 монографії у співавторстві. У колективній монографії *«Актуальні проблеми виховного простору: пошук, інновації, підходи»* (2017) авторськими є положення про підходи Августина Волошина щодо якісної підготовки вчителів (с. 216–224), у колективній монографії *«Економічна ефективність VS соціальна справедливість: пріоритети розвитку України на етапі подолання кризи»* (2019) авторськими є положення про підготовку педагогічних кадрів для поліетнічного регіону (с. 222–224.).

Обсяг і структура дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (354 найменування, у т.ч. 130 архівних справ, 120 джерел іноземною мовою), 15 додатків на 42 сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 306 сторінок друкованого тексту, основний зміст викладено на 194 сторінках. Робота містить 16 таблиць і 2 рисунки на 83, 86 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дослідження, вказано на її зв'язок з науковими темами; визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, хронологічні рамки дослідження, методи та джерельну базу роботи, розкрито наукову новизну, практичне значення одержаних результатів; подано відомості про апробацію та впровадження результатів наукового пошуку, публікації здобувача, структуру й обсяг роботи.

У першому розділі – **«Підготовка вчителів для шкіл Закарпаття як історико-педагогічна проблема»** – здійснено аналіз наукової літератури з проблеми дослідження, систематизовано архівно-документальну базу.

Історіографія з проблеми дослідження представлена загальноісторичною, педагогічною, довідниково-статистичною літературою та підтверджена переліком нормативно-правових документів досліджуваного періоду та сучасності, аналіз якої дозволяє виокремити історико-регіональний аспект вивчення генези становлення та розвитку закладів педагогічної освіти, який передбачає синтез хронологічного та географічного принципів. Найбільш дослідженими в цьому контексті є учительські семінарії Волині, Галичини, Поділля, Полтавщини, що дає підстави для констатації відсутності цілісної, узагальненої та системної наукової праці щодо особливостей підготовки вчителів у поліетнічному середовищі Закарпаття кінця XVIII – 40-их рр. XX століття.

Об'єктивне висвітлення організаційно-педагогічних особливостей становлення системи підготовки вчителів у заявлених хронологічних межах забезпечується ґрунтовним аналізом та узагальненням архівних матеріалів. Загалом опрацьовано 130 справ, з них: 3 фонди, 76 справ періоду перебування закарпатських земель у складі Габсбурзької, Австрійської монархій та Австро-Угорської імперії; 4 фонди, 47 справ з Чехословацького періоду Закарпаття; 2 фонди, 7 справ періоду входження закарпатських земель до Угорщини.

Сформульовано визначення поняття «організаційно-педагогічні особливості системи підготовки вчителів» як сукупності *організаційних* (державна політика в

сфері становлення та розвитку педагогічної освіти та підготовки вчителів, наявність законодавчої бази, що регламентувала систему підготовки вчителів для народних шкіл, структура та управління закладами педагогічної освіти) і *педагогічних* (зміст теоретико-практичної підготовки вчителів (навчальні плани, навчальні програми, підручники та посібники), виховний вплив державних та суспільних інституцій на формування особистості вчителя) умов, що привели до змін у системі підготовки вчителів для народних шкіл у залежності від освітньої політики держав, до складу яких входило Закарпаття в означених хронологічних межах.

У другому розділі – **«Організаційно-педагогічні засади підготовки вчительських кадрів у Закарпатті (друга половина XVIII століття – 1919 р.)»** – обґрунтовано передумови становлення вчительських семінарій у системі освіти Закарпаття, проаналізовано вплив нормативно-правових документів на їх діяльність, визначено основні особливості (організація, підпорядкування, управління, кадрове забезпечення, зміст діяльності) та тенденції їх розвитку, з'ясовано специфіку професійної підготовки вчителів у закладах педагогічної освіти на I етапі – зародження закладів педагогічної освіти та нормативно-правового регулювання їх діяльності в період перебування закарпатських земель у складі Габсбурзької, Австрійської монархій та Австро-Угорської імперії.

Становлення та початковий етап розвитку педагогічної освіти в Закарпатті припали на період, коли край перебував у складі Габсбурзької монархії. Кінець XVIII ст. – це період утвердження просвітницьких ідей в Європі, наслідком чого стало проведення реформи народної освіти в імперії Габсбургів у кінці XVIII ст. Реформа в Угорському королівстві, що входило до складу монархії Габсбургів, здійснювалася відповідно до затвердженого імператрицею Марією Терезією 22 серпня 1777 р. документу про введення нової системи освіти в Угорщині та в приєднаних до неї провінціях, виданого латинською мовою під назвою «Ratio Educationis totiusque Rei Literariae per Regnum Hungariae et Provincias eidem adnexas», суть якого полягала в тому, що народна освіта, котра до того часу відносилася до компетенції церкви, вперше переходила до відомства держави. Згодом, у 1806 р. виходить нова редакція «Ratio Educationis publicae totiusque rei literariae per regnum Hungariae et provincias eidam adnexas», що започаткував створення препаратив – закладів підготовки вчителів. Зокрема, перша препаратив розпочала свою діяльність у м. Ужгород у 1793 р. У 1867 р. в результаті укладення австро-угорської угоди утворилася нова держава – дуалістична конституційна монархія Австро-Угорщина, відповідно були реструктуризовані всі органи державного управління, в тому числі й освітні. Новим урядом було прийнято Закон XXXVIII 1868 р., який відіграв суттєву роль в історії розвитку освіти і шкільництва Угорщини та Закарпаття, адже передбачав нормативні засади організації діяльності вчительських семінарій і визначав зміст науково-теоретичної та практичної підготовки вчителів. У період до 1919 р. в Закарпатті діяли три заклади педагогічної освіти: Ужгородська королівська греко-католицька півце-учительська семінарія (з 1793 р.); Ужгородська греко-католицька жіноча учительська семінарія (з 1902 р.); Мукачівська угорська королівська державна народошкільна вчительська семінарія (з 1914 р.).

Аналіз навчальних планів і програм учительських семінарій угорського періоду вказував на реалізацію закладами педагогічної освіти різномірних підходів у підготовці вчительських кадрів, адже до вчительських семінарій вступали особи з різним рівнем освіти та практичного досвіду. Саме з цією метою були відкриті підготовчі курси для вступу в семінарії. Навчальні плани затверджувалися Міністерством релігії та народної освіти та передбачали вивчення педагогіки, дидактики, предметних методик, організація та управління народною освітою, історія педагогіки, анатомія та фізіології, психології. Обов'язковою була педагогічна практика в базовій школі. У змісті підготовки вчителів актуалізувалося питання мовної освіти в контексті працевлаштування в народні школи з недержавною мовою викладання.

У третьому розділі – **«Розвиток професійної педагогічної освіти Закарпаття (1919–1944)»** – охарактеризовано особливості організаційно-педагогічного реформування системи педагогічної освіти Закарпаття Чехословацького періоду (1919–1938), визначено специфіку підготовки вчителів для шкіл Закарпаття в умовах відновлення освітньої політики Угорщини (1939–1944), окреслено перспективи використання ретродосвіду діяльності вчительських семінарій в умовах інтеграції в європейський освітній простір.

Згідно Сен-Жерменського (10 вересня 1919 р.) та Тріанонського (4 червня 1920 р.) мирних договорів Закарпаття (Підкарпатська Русь) було включено до складу новоствореної Чехословацької Республіки. Певний час в краї залишалися в силі освітні закони Угорщини. На зламі 20–30-х рр. було проведено шкільну реформу, якою передбачалося на приєднаних територіях закриття або ж реорганізацію угорських державних педагогічних закладів. Відповідно, в Мукачівській державній учительській семінарії з 1919 р. скасовано навчання угорською мовою. З 1921 р. в ужгородських греко-католицьких семінаріях мовою викладання є русинська й майбутні фахівці одержували кваліфікацію вчителя народної школи з такою самою мовою викладання. Якщо в них було бажання працювати в угорськомовній народній школі, то мали опанувати мову, яка не була обов'язковим предметом вивчення у конфесійних семінаріях. У системі освіти Чехословаччини учительські семінарії вважались середньо-професійними закладами. В Чехословацький період Мукачівська державна учительська семінарія була коедукативною, що на той час було вельми прогресивним явищем у закладах такого типу.

Освітній поступ у системі підготовки вчителів перервала міжнародна криза. У складному становищі опинилася і Чехословаччина, до складу якої входило Закарпаття. За результатами першого Віденського арбітражу (2 листопада 1938 р.) частина території Підкарпатської Русі перейшла до Угорщини. У 1939 році угорська влада реорганізовує учительські семінарії в ліцеї відповідно до Закону про професійну підготовку вчителів (1938 р.). Зокрема, важливого значення набуває формування особистості вчителя в національно-патріотичному руслі як виразника державної ідеології, вихователя патріотів і захисників Угорщини. Трагічні події Другої світової війни внесли свої корективи в трансформацію освітнього простору Закарпаття. У 1941 р. розпорядженням Міністерства релігії та народної освіти Угорщини (55 600/1941. VKM sz. rendelet) було зупинено відкриття 4 курсу ліцею, тому надалі

підготовка педагогічних фахівців здійснювалася впродовж трьох років у ліцеї і двох років в учительській семінарії і залишалася на рівні середньо спеціальної освіти. У 1944 р. І Конференцією комуністичної партії Закарпатської України прийнято резолюцію про приєднання Закарпаття до Радянської України, що відкриває новий етап в історії освіти краю.

Провідні ідеї та досвід організації діяльності закладів педагогічної освіти Закарпаття кінця XVIII – 40-их років XX століття не втратили актуальності в сучасних умовах глобалізації та включення української освітньої системи до єдиного європейського освітнього простору. Серед актуальних положень виокремлено такі: розробка освітніх і професійних стандартів у системі підготовки майбутніх учителів з урахуванням європейських тенденцій; надання можливостей для створення недержавних закладів педагогічної освіти; врахування регіональних особливостей у змісті підготовки вчителів для шкіл з національними мовами навчання тощо.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі здійснено ретроспективний аналіз організаційно-педагогічних особливостей системи підготовки вчителів у Закарпатті кінця XVIII – 40-их роках XX століття. Зреалізовані мета і завдання дають підстави сформулювати такі висновки:

1. Результати комплексного аналізу історико-педагогічної літератури та наукових праць з проблеми дослідження *розкривають* такі напрями вивчення генези системи педагогічної освіти, як: 1) концептуально-методологічні та методичні засади професійно-педагогічної освіти вчителя; 2) становлення та розвиток педагогічної освіти в загальноісторичній та історико-географічній ретроспективі; 3) історія становлення та розвитку закладів з підготовки вчителів у Закарпатті. Історико-педагогічні дослідження становлення та розвитку педагогічної освіти в Закарпатті переважно стосуються визначення внеску окремих педагогічних персоналій у розвиток педагогічної освіти (О. Духнович, А. Волошин, О. Маркуш та ін.), а також у хронологічному плані більш детально описують систему підготовки вчителів після приєднання закарпатських земель до складу Радянської України.

Ґрунтовний аналіз джерельної бази дослідження дозволяє класифікувати наявні документально-фактологічні матеріали за такими ознаками: 1) нормативно-розпорядчі документи (закони, акти, циркуляри, накази, розпорядження Міністерств, відомств і регіонально-територіальних органів управління освітою тощо); 2) установчі документи (статути, положення, посадові інструкції, розклади тощо); 3) звітно-статистичні документи (статистичні дані про кількість закладів педагогічної освіти, динаміка контингенту семінаристів, класні журнали, таблиці, фінансові звіти та ін.); 4) освітня документація (навчальні плани, навчальні програми, підручники та посібники та ін.); 5) матеріали роботи педагогічних з'їздів та конференцій, курсової підготовки та підвищення кваліфікації педагогічних працівників та ін.; 6) особові справи семінаристів. Узагальнення та систематизація наявної джерельної бази дозволило комплексно обґрунтувати організаційно-педагогічні особливості системи підготовки вчителів у Закарпатті кінця XVIII – 40-их роках XX століття.

Уточнено сутність поняття «організаційно-педагогічні особливості системи підготовки вчителів» як сукупність *організаційних* (державна політика в сфері

становлення та розвитку педагогічної освіти та підготовки вчителів, наявність законодавчої бази, що регламентувала систему підготовки вчителів для народних шкіл, структура та управління закладами педагогічної освіти) і *педагогічних* (зміст теоретико-практичної підготовки вчителів (навчальні плани, навчальні програми, підручники та посібники), виховний вплив державних та суспільних інституцій на формування особистості вчителя) умов, які призвели до змін у системі підготовки вчителів для народних шкіл в залежності від освітньої політики держав, до складу яких входило Закарпаття.

2. Відповідно до хронологічних меж дослідження та об'єктивно-історичних умов *обґрунтовано* періодизацію процесу становлення та розвитку закладів підготовки вчителів Закарпаття наприкінці XVIII – 40-их роках XX століття: I етап (друга половина XVIII століття – 1919 р.) – зародження закладів педагогічної освіти та нормативно-правового регулювання їх діяльності; II етап (1919–1938 рр.) – організаційно-педагогічне реформування системи педагогічної освіти в контексті умов полікультурного регіону; III етап (1939–1944 рр.) – ідейно-патріотична спрямованість змісту підготовки вчителів у педагогічних закладах. *З'ясовано* вплив на їх формування законодавства держав, до яких у межах розробленої періодизації входило Закарпаття: *I етап*: «Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-, Haupt- und Trivialschulen in den sämtlichen kaiserlich-königlichen Erbländern. Wien. 1774. / Загальний шкільний статут для німецьких нормальних, головних та тривіальних шкіл» (план реорганізації народного шкільництва за німецьким зразком, що став основою шкільної реформи в Угорському королівстві), «Ratio Educationis totiusque Rei Literariae per Regnum Hungariae et Provincias eidem adnexas. Tomus I. Vindobonae. MDCCLXXVII. / Система освіти Угорського королівства і в приєднаних до нього провінціях» (передбачав введення нової системи освіти в Угорщині та в приєднаних до неї провінціях, зокрема відкриття препарандій – закладів, у яких вперше започатковувалася підготовка вчителів), «Ratio Educationis publicae totiusque rei literariae per regnum Hungariae et provincias eidam adnexas. Buda. 1806. / Система шкільної освіти Угорського королівства та всіх прилеглих земель» (передбачав введення посади вчителя, замість півце-вчителя, як головного суб'єкту здійснення процесу навчання в народних школах, та тривалість терміну підготовки вчителя 5–10 місяців), «Systema Scholarum. Buda. 1845. / Система шкіл» (передбачала збільшення терміну підготовки вчителів до 2 років), «1868. évi XXXVIII. törvénycikk a népiskolai községi közoktatás tárgyában / Закон «Про народну освіту» (містив розділ, що стосувався питання організації та змісту підготовки вчителів), «1879. évi XVIII. törvénycikk a magyar nyelv tanításáról a népoktatási tanintézetekben / Закон «Про вивчення угорської мови в закладах освіти (передбачав здійснення підготовки вчителів державною мовою), «1907. évi XXVII. törvénycikk a nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és a községi és hitfelekezeti néptanítók járandóságáról / Закон «Про правові відносини у недержавних початкових народних школах та винагороди вчителів муніципальних та парафіяльних шкіл» (зобов'язував здійснювати підготовку вчителів державною мовою в недержавних закладах); *II етап*: Čis. 495. Nařízení vlády republiky Československé ze dne 26. srpna 1919 o služební přísaze učitelstva škol obecných a občanských (měštanských) / Постанова уряду Чехословацької Республіки від 26 серпня

1919 р. про складання присяги вчителями муніципальних та горожанських шкіл, Čis. 103. Zákon ze dne 12. února 1920 o služebním slibu učitelstva škol obecných a občanských / Службова урочиста обіцянка вчителя, Čis. 605. Nařízení vlády republiky Československé ze dne 6. listopadu 1920 o místních radách školních a o místních výborech školních (pro školy menšinově) / Про місцеві шкільні ради та міські шкільні комітети (для шкіл національних меншин), Čis. 306. Zákon ze dne 9. dubna 1920, kterým se přechodně upravují právní svazky učitelstva na veřejných školách obecných a občanských / Про тимчасове врегулювання правового статусу вчителів державних народних та горожанських шкіл, Zákon zo dňa 13. jula 1922 č. 226, ktorým se menia a doplňují zákony o obecných a občanských školách (Malý školský zákon) / Малий шкільний закон (упроваджував загальнообов'язкову восьмирічну освіту та вивчення чеської мови в школах національних меншин, Закон не поширювався на територію Підкарпатської Риси (§ 20.)), Zákon ze dne 24. června 1926 č. 104 o úpravě platových a služebních poměrů učitelstva obecných a občanských / Про коригування заробітної плати вчителів, Čis. 162. Vládní nařízení ze dne 14. září 1928 o služebním poměru učitelstva obecných a občanských (měšťanských) škol. (Služební pragmatika učitelstva národních škol.) / Декрет Уряду від 14 вересня 1928 р. про службові стосунки вчителів народних та горожанських шкіл (Службова прагматика вчителів народних шкіл.), що передбачав створення Кваліфікаційної комісії шкільних інспекторів та Кваліфікаційного апеляційного комітету (до яких могли подавати заявки вчителі, що були кваліфіковані Кваліфікаційними комісіями при окружних шкільних інспекціях) та Дисциплінарної комісії); *III etan*: 1938. évi XIV. törvénycikk a tanítóképzésről / Закон про професійну підготовку вчителів (Закон передбачав 4 роки навчання в педагогічному лицейі та 2 роки в академії; реформа педагогічної освіти була зупинена в зв'язку з воєнними подіями); 1940. évi XX. törvénycikk az iskolai kötelezettségről és a nyolcosztályos népiskoláról / Про шкільну повинність та восьмирічну народну школу» (Закон передбачав обов'язкову восьмирічну освіту, але дев'ятий рік навчання також був обов'язковим, бо забезпечував господарсько-економічну підготовку молоді, всі документи були чітко регламентовані й їх поширення та розмноження було гарантовано державою).

У хронологічних межах дисертаційного дослідження підготовка вчителів у Закарпатті здійснювали такі заклади: Ужгородська королівська греко-католицька півце-учительська семінарія, Ужгородська греко-католицька жіноча учительська семінарія та Мукачівська угорська королівська державна народошкільна учительська семінарія.

3. *Визначено* особливості організації та змісту підготовки вчителів у вчительських семінаріях Закарпаття досліджуваного періоду та систематизовано основні тенденції їх розвитку:

I-й етап – *організація (типи закладів / форма власності*: препарандії, семінарії (з 1868 р.) / державні, єпархіяльні; *терміни навчання* – від 5–10 місяців (з 1793 р.), 2 роки (з 1844 р.), 3 роки (з 1872 р.), 4 роки (з 1899 р.); *управління, підпорядкування* (Міністерство релігії та народної освіти Австрії (м. Відень), з 1867 р. – Австро-Угорщини (м. Будапешт), управління Мукачівської греко-католицької єпархії (м. Ужгород)); *зміст освіти* (підготовка вчителів державною мовою, проходження

педагогічної практики та інтернатури в базових початкових школах при семінаріях, наявність у навчальних планах дисциплін: релігія і етика, педагогіка, методика викладання, математика, географія, історія, рідна мова, угорська мова, німецька мова, природничі науки та використання їх надбань у сільському господарстві, сільськогосподарська економіка, садівництво, польова практика, конституцієзнавство; арифметика і геометрія; співи і музика (гра на музичних інструментах: скрипка, фортепіано), каліграфія і малювання, фізична культура, педагогічна практика);

II-й етап – *організація (типи закладів: семінарії; терміни навчання – 4 роки; управління, підпорядкування* (Шкільний реферат Підкарпатської Русі, назву якого у 1928 р. змінено на Реферат Міністерства освіти Підкарпатської Русі (м. Ужгород), управління Мукачівської греко-католицької єпархії (м. Ужгород)); *зміст освіти* (підготовка вчителів державною мовою, проходження педагогічної практики та інтернатури в базових початкових школах при семінаріях, наявність у навчальних планах дисциплін: релігія, педагогіка, рідна мова, чеська мова, географія, історія, математика і геометрія, природознавство, фізика, хімія, сільське господарство, каліграфія, малювання, спів і теорія музики, гра на музичному інструменті: скрипка, фортепіано (на вибір), ручна праця, фізична культура);

III-й етап – *організація (типи закладів: ліцей (з 1938–1939 н.р.), семінарія; терміни навчання – 5 років; управління, підпорядкування* (Міністерство релігії та народної освіти Угорщини (м. Будапешт), управління Мукачівської греко-католицької єпархії (м. Ужгород)); *зміст освіти* (підготовка вчителів державною мовою, проходження педагогічної практики та інтернатури в базових початкових школах при семінаріях, наявність у навчальних планах дисциплін: релігія, педагогіка, рідна мова, угорська мова, математика, географія, історія, конституцієзнавство, природознавство, хімія, фізика, економіка, малювання, спів і музика, ручна праця, фізична культура).

Установлено, що основними *тенденціями* системи підготовки вчителів у Закарпатті кінця XVIII – 40-их років XX століття були: унормування та чітка регламентація діяльності закладів педагогічної освіти законодавчими та нормативно-правовими актами держав, до складу яких вони належали; розширення системи закладів педагогічної освіти від звичайної курсової підготовки у препарандіях до створення вчительських семінарій та ліцеїв державної та недержавної форми власності; впровадження європейських методик науково-теоретичної, методичної та практичної підготовки вчителів для народних шкіл; реалізація підготовки вчителів до роботи в умовах полікультурного регіону (підготовка вчителів для національних шкіл), розробка навчальних та методичних посібників для вчителів народних шкіл тощо.

4. *Актуалізовано* конструктивний ретродосвід системи підготовки вчителів у Закарпатті кінця XVIII – 40-их років XX століття, зокрема: розробка стандартів у системі підготовки майбутніх учителів відповідно до вимог розвитку суспільства, науки, методології педагогічної науки; надання можливостей для створення недержавних закладів педагогічної освіти з урахуванням регіональних особливостей, але з обов'язковою умовою дотримання галузевих стандартів; вдосконалення системи підготовки вчителів для початкових шкіл із національними мовами навчання;

перегляд навчальних планів підготовки майбутніх учителів у контексті здобуття кваліфікації вчителя початкової школи як другої вищої освіти тощо.

Проведене нами дослідження, звісно, не претендує на вичерпність у дослідженні всіх аспектів окресленої проблеми; зокрема подальшого наукового розв'язання потребує вивчення, узагальнення та впровадження європейського досвіду щодо вдосконалення системи закладів педагогічної освіти та змісту підготовки вчителя на сучасному етапі в Україні.

НАУКОВІ ПРАЦІ, В ЯКИХ ОПУБЛІКОВАНІ ОСНОВНІ НАУКОВІ РЕЗУЛЬТАТИ ДИСЕРТАЦІЇ:

Статті у наукових фахових виданнях

1. Човрій С.Ю. Августин Волошин як директор Ужгородської греко-католицької півче-учительської семінарії. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Педагогіка та психологія»* : зб. наук. пр. Мукачево : Вид-во МДУ, 2020. Випуск 1 (11). С. 45–48.
2. Човрій С.Ю. Організаційно-педагогічні передумови становлення педагогічної освіти Закарпаття наприкінці XVIII – у першій половині XIX століття. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Педагогіка та психологія»* : зб. наук. пр. Мукачево : Вид-во МДУ, 2018. Випуск 2 (8). С. 46–49.
3. Човрій С.Ю. Проблема підготовки педагогічних кадрів на основі принципу високої духовності. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 17. Теорія і практика навчання та виховання* : зб. наук. пр. Київ : НПУ, 2004. Вип. 1. С. 166–169.
4. Човрій С.Ю. Розвиток професійної педагогічної освіти Закарпаття в контексті освітнього законодавства Австро-Угорщини. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Педагогіка та психологія»* : зб. наук. пр. Мукачево : Вид-во МДУ, 2017. Випуск 2 (6). С. 71–74.
5. Човрій С.Ю. Розвиток професійної педагогічної освіти на Закарпатті (друга половина XVIII – початок XX століття). *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Педагогіка та психологія»* : зб. наук. пр. Мукачево : Вид-во МДУ, 2016. Випуск 2 (4). С. 43–48.
6. Csoóri Zsófia (Chovriy Sofiya). A Munkácsi Magyar Királyi Állami Elemi Népiskolai Tanítóképző-Intézet létrehozásának előfeltételei és működése 1914–1918 között. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Педагогіка та психологія»* : зб. наук. пр. Мукачево: Вид-во МДУ, 2019. Випуск 1 (9). С. 49–51.
7. Csoóri Zsófia (Chovriy Sofiya). Tanítóképzés Kárpatalján a XVIII. század vége és a XIX. század első fele közötti időszakban. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Педагогіка та психологія»* : зб. наук. пр. Мукачево : Вид-во МДУ, 2018. Випуск 1 (7). С. 76–78.
8. Csoóri Zsófia (Chovriy Sofiya). Tanítóképzés Kárpatalján az Osztrák-Magyar Monarchia időszakában. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Педагогіка та психологія»* : зб. наук. пр. Мукачево : Вид-во МДУ, 2016. Випуск 1 (3). С. 31–35.

Монографії

9. Човрій Софія. Підходи Августина Волошина щодо якісної підготовки вчителів. *Актуальні проблеми виховного простору: пошук, інновації, підходи* : кол. монографія / Г.В. Товканець та ін. Мукачево: Вид-во МДУ, 2017. С. 216–224.

10. Човрій С.Ю. Підготовка педагогічних кадрів для поліетнічного регіону. *Економічна ефективність соціальна справедливість: пріоритети розвитку України на етапі подолання кризи* : кол. монографія. Київ, 2019. С. 222–224.

Статті в іноземних наукових виданнях

11. Chovriy S. Evolution of Professional Pedagogical Education in Transcarpathia (second half of XIX – first half of XX century). *Science and Education a new dimension. Pedagogy and Psychology*. Budapest, 2016. IV (49), Issue 103. P. 11–21.

12. Chovriy Sofiya. Training Primary School Teachers-To-Be for Professional Activity in a Polyethnic Region. *Premeny školy a učiteľské vzdelávanie v historickom kontexte a nové perspektívy*: zborn. ríspevkov z vedeckej konf. s medzinár. účasťou organizovanej Pedagogickou fakultou Prešovskej univerzity v Prešove príležitosti 70. Výročia založenia Ped. fakulty v Prešove (Prešov, 6–7.02.2019). Prešov, 2019. P. 148–155.

13. Csóori Zsófia (Chovriy Sofiya). Az elemi iskolai tanítóképzés Kárpátalján a dualizmus korában. *Elmélet és gyakorlat a neveléstudományok és szakmódszertanok köréből*. Komárno : International Research Institute s. r. o., 2018. P. 323–330.

Наукові праці, які засвідчують апробацію результатів дисертації

14. Човрій С. Культурно-освітня діяльність Товариства «Просвіта» на Закарпатті. *«Просвіта»: історія, постаті, чин* : матер. наук. конф., присвяченої 125-й річниці заснування «Просвіти». Івано-Франківськ, 1993. С. 18–24.

15. Човрій Софія. Гуманістичні ідеї творчої спадщини О.В. Духновича. *Гуманізм і духовність у контексті культури* : зб. матер. філософських людинознавчих читань «Гуманізм. Людина. Духовність». Книга друга : Духовність національної культури. Духовність і генеза особистості (м. Дрогобич, жовтень 1993 р.). Дрогобич, 1996. С. 102–106.

16. Човрій С.Ю. Августин Волошин – директор Ужгородської греко-католицької півце-учительської семінарії. *Актуальні аспекти та перспективи сучасної освіти і науки. Секція «Системний підхід у підготовці майбутніх учителів початкової школи в контексті освітньої реформи в Україні»* : зб. тез доповідей ХІХ щорічної наук.-практ. конф. викладачів, аспірантів, співробітників та студентів (м. Мукачево, 15 травня 2014 р.). Мукачево : РВЦ МДУ, 2014. С. 78–80.

17. Човрій С.Ю. Генезис педагогічної освіти на Закарпатті в контексті європейських соціокультурних трансформацій ХІХ століття. *Проблеми української педагогічної освіти у контексті європейських тенденцій* : матер. кафедр. наук. семінару (м. Мукачево, 16 травня 2016 р.). Мукачево : МДУ, 2016. С. 49–51.

18. Човрій С.Ю. Історико-педагогічні аспекти реформування професійної педагогічної освіти на Закарпатті другої половини ХІХ – початку ХХ століття. *Наука та освіта: актуальні проблеми досліджень на сучасному етапі* : зб. тез доповідей Всеукр.наук.-практ. конф. (м. Мукачево, 19–20 травня 2016 р.). Мукачево : Вид-во МДУ, 2016. С. 227–229.

19. Човрій С.Ю. О.В. Духнович про освіту та її зміст. *Біля витоків народної освіти краю* : зб. матер. наук.-практ. конф., присвяч. 80-річчю з дня відкриття в м. Мукачеві учительської семінарії. (м. Мукачево, 23 травня 1995 р.). Ужгород, 1995. С. 31–33.

20. Човрій С.Ю. Педагогічна культура як вирішальний фактор формування особистості молодого фахівця сучасної школи. *Модернізація системи освіти в*

Україні на засадах національних традицій та етнопедогогіки, гуманізації і демократизації, світового досвіду: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. Частина 4: Підготовка, перепідготовка і підвищення кваліфікації педагогічних кадрів та вищої школи (м. Івано-Франківськ, 26–27 січня 1995 р.). Івано-Франківськ: Видавництво «Плай», 1995. С. 36–37.

21. Човрій С.Ю. Підготовка вчителів для шкіл Закарпаття в контексті навчальних планів (друга половина XIX – початок XX ст.). *Гуманітарний корпус*: зб. наук. статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії. Вінниця: ТОВ Нілан-ЛТД, 2018. Вип. 15. С. 236–239.

22. Човрій С.Ю. Adalékok a munkácsi tanítóképzés történetéből (1914–1919). *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Педагогіка та психологія»*: зб. наук. пр. Мукачєво: Вид-во МДУ, 2015. Випуск 1 (1). С. 33–36.

23. Човрій С.Ю. (Chovriy Sofiya). Training teachers for Transcarpathian schools (second half of XIX – at the beginning of XX century). *Початкова освіта: історія, проблеми, перспективи*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої Дню початкової освіти (м. Ніжин, 20–21 жовтня 2016 р.). Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2016. С. 152–154.

24. Csoóri Zsófia. A pedagógusképzés fejlődése Kárpátalján (a XIX. sz. – a XX. sz. 40-es évei között). *Oktatás és nevelés – gyakorlat es tudomány*: XIV. Országos Neveléstudományi Konferencia (Debrecen, 2014. november 6–7–8). Debrecen: Debreceni Egyete, Neveléstudományok Intézete, 2014. P. 411.

25. Csoóri Zsófia. A pedagógusképzés fejlődésének sajátosságai Kárpátalján a XVIII. század vége és a XX. század első fele között a levéltári források alapján. *Виклики XXI століття у сфері середньої та вищої освіти Східної та Центральної Європи в процесі реформування освіти*: зб. наук. робіт Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Берегове, 28–29 березня 2019 р.). Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2019. С. 57–64.

26. Csoóri Zsófia. Az elemi iskolai tanítóképzés Kárpátalján a dualizmus korában – tantervek tükrében. *Horizontok és Dialógusok V. konferencianapok*: absztraktkötet (Pécs, 2019. május 8–10). Pécs: Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Neveléstudományi Intézet, 2019. P. 49.

27. Csoóri Zsófia. Az Eötvös Lóránd Tudományegyetem (Budapest) működésének konceptuális alapelvei: pedagógiatörténeti és igazgatási aspektusai. *Управління економічними процесами: сучасні реалії і виклики*: тези доповідей Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Мукачєво, 22–23 березня 2017 р.). Мукачєво, 2017. С. 376–378.

28. Csoóri Zsófia. Kárpátalja pedagógiai szakoktatásának evolúciója (a XIX. század második fele és a XX. század első fele között). *Horizontok és Dialógusok IV. konferencianapok*: absztraktkötet (Pécs, 2018. május 9–12) Pécs: Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Neveléstudományi Intézet, 2018. P. 51.

29. Chovriy Sofiya. Organizational and pedagogical features of the teacher training system in Transcarpathia (end of XVIII – 40th years of XX century). *Сучасні тенденції розвитку науки й освіти в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів*: зб. тез доповідей за матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Мукачєво, 14–15 травня 2020 р.). Мукачєво: Вид-во МДУ, 2020. С. 261–263.

30. Csoóri Zsófia (Chovriy Sofiya). Az elemi iskolai tanítóképzés Kárpátalján a dualizmus korában. *VI. Neveléstudományi és Szaktódszertani Konferencia*: program és tartalmi

összefoglalók (Štúrovo, Szlovákia, 2018. január 14–15). Komárno : International Research Institute s. r. o., 2018. P. 25.

31. Csoóri Zsófia (Chovriy Sofiya). Eötvös József népoktatási törvénye. *Актуальні проблеми навчання і виховання в умовах інтеграційних процесів в освітньому та науковому просторі*: зб. тез доповідей III Всеук. наук.-практ. Інтернет-конф. (м. Мукачево, 6 листопада 2020 р). Мукачево : МДУ, 2020. С. 362–364.

32. Csoóri Zsófia (Chovriy Sofiya). Tanítóképzés Kárpátalján 1868 és az 1944-es évek között. *IV. Neveléstudományi és Szakmódszertani Konferencia*: Tartalmi összefoglalók (Štúrovo, 2016. február 21–23). Komárno : International Research Institute s. r. o., 2016. P. 31.

Публікації, які додатково відображають наукові результати дисертації

33. Човрій С.Ю. Підготовка вчителів для шкіл Закарпаття (XIX ст. – 40-і роки XX ст.): метод. реком. до вивчення теми «Розвиток освіти та шкільництва Закарпаття» з дисципліни «Історія педагогіки» для студентів освітнього ступеня «бакалавр» напряму підг. 6.010102 «Початкова освіта». Мукачево:МДУ, 2017.31с.

34. Човрій С.Ю. Розвиток освіти та шкільництва Закарпаття: метод. реком. до вивчення теми з дисципліни «Історія педагогіки» для студ. освітнього ступеня «бакалавр» спеціальності 013 «Початкова освіта». Мукачево : МДУ, 2019. 46 с.

АНОТАЦІЇ

Човрій С.Ю. Організаційно-педагогічні особливості системи підготовки вчителів у Закарпатті (кінець XVIII – 40-і роки XX століття). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського. – Міністерство освіти та науки України. – Вінниця, 2021.

У дисертаційній роботі на основі системного ретроспективного аналізу досліджено організаційно-педагогічні особливості системи підготовки вчителів Закарпаття в контексті державно-територіальної приналежності закарпатських земель наприкінці XVIII – 40-их роках XX століття (Габсбурзької монархії (до 1804 р.), Австрійської імперії (1804–1867 рр.), Австро-Угорської монархії (1867–1919 рр.), Чехословацької республіки (1919–1938 рр.), Угорщини (1939–1944 рр.)); обґрунтовано періодизацію процесу становлення та розвитку закладів підготовки вчителів Закарпаття наприкінці XVIII – 40-их роках XX століття: I етап (друга половина XVIII століття – 1919 р.) – зародження закладів педагогічної освіти та нормативно-правового регулювання їх діяльності; II етап (1919–1938 рр.) – організаційно-педагогічне реформування системи педагогічної освіти в контексті умов полікультурного регіону; III етап (1939–1944 рр.) – ідейно-патріотична спрямованість змісту підготовки вчителів у педагогічних закладах; визначено особливості організації та змісту теоретико-практичної підготовки вчителів у закладах педагогічної освіти Закарпаття досліджуваного періоду та систематизовано основні тенденції в їх розвитку відповідно до розробленої періодизації.

Ключові слова: вчитель, школи, учительські семінарії, підготовка вчителів, Закарпаття.

Човрий С.Ю. Организационно-педагогические особенности системы подготовки учителей в Закарпатье (конец XVIII – 40-ые года XX века). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. Винницкий государственный педагогический университет имени Михаила Коцюбинского. – Министерство образования и науки Украины. – Винница, 2021.

В диссертационной работе на основе системного ретроспективного анализа исследованы организационно-педагогические особенности системы подготовки учителей Закарпатья в контексте государственно-территориальной принадлежности закарпатских земель в конце XVIII – 40-ых годах XX века (Габсбургской монархии (до 1804 г.), Австрийской империи (1804–1867 гг.), Австро-Венгерской монархии (1867–1919 гг.), Чехословацкой республики (1919–1938 гг.), Венгрии (1939–1944 гг.)); обоснованно периодизацию процесса становления и развития учреждений подготовки учителей Закарпатья в конце XVIII – 40-ых годах XX века: I этап (вторая половина XVIII века – 1919 г.) – зарождение заведений педагогического образования и нормативно-правового регулирования их деятельности; II этап (1919–1938 гг.) – организационно-педагогическое реформирование системы педагогического образования в контексте условий поликультурного региона; III этап (1939–1944 гг.) – идейно-патриотическая направленность содержания подготовки учителей в педагогических учреждениях; определены особенности организации и содержания теоретико-практической подготовки учителей в учреждениях педагогического образования Закарпатья исследуемого периода и систематизированы основные тенденции в их развитии в соответствии с разработанной периодизацией.

Ключевые слова: учитель, школы, учительские семинарии, подготовка учителей, Закарпатье.

Chovriy S.Yu. Organizational and pedagogical peculiarities of the teacher-training system in Transcarpathia (late XVIII – 1940s). – Manuscript.

Dissertation for gaining the scientific degree of the Candidate of Pedagogical Sciences, the specialty 13.00.01 – General Pedagogics and History of Pedagogics. Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynsky State Pedagogical University. – Ministry of Science and Education of Ukraine. – Vinnytsia, 2021.

The dissertation deals with the retrospective analysis of organizational and pedagogical peculiarities of the teacher-training system in Transcarpathia in late XVIII – 1940s. According to the chronological framework of the research and objective historical conditions the author *has substantiated* the periodization of the process of establishment and development of the teacher-training institutions in Transcarpathia in late XVIII – 1940s: stage I (second half of XVIII century – 1919) – formation of pedagogical educational institutions, statutory and regulatory control of their activity; stage II (1919–1938) – organizational and pedagogical reforms of the pedagogical education system in the light of multicultural region conditions; stage III (1939–1944) – ideological and patriotic training of teachers in pedagogical institutions. The author *has determined* the legislative influence of the countries Transcarpathia belonged to within the framework of the elaborated periodization. It *has been determined* that in the chronological framework of the thesis, teacher training in Transcarpathia was performed in the following establishments: Uzhhorod

Royal Greek Catholic chorister and teacher training seminary, Uzhhorod Greek Catholic teacher training seminary for girls and Mukachevo Hungarian Royal state public education teacher training seminary. The peculiarities of organization and content of training of teachers in the Transcarpathian teacher-training seminaries of the period under analysis *have been determined* and the major tendencies of their development have been systematized: stage I – *organization (types of institutions / form of ownership: preparandia, seminaries (from 1868) / state, diocesan; terms of studies – from 5–10 months (from 1793), 2 years (from 1844), 3 years (from 1872), 4 years (from 1899); administration, subordination (Ministry for Cultus and Education of Austria (Vienna), since 1867 – of Austria-Hungary (Budapest), Administration of Mukachevo Greek Catholic Diocese (Uzhhorod)); content of education (training of teachers in the state language, teaching practicum and internship at elementary schools within seminaries, availability of the following disciplines in the curricula: religion and ethics, pedagogics, methods of teaching, geography, history, native language, Hungarian language, German language, natural sciences and the application of their achievements, economics, economic practicum, fundamentals of domestic jurisprudence, arithmetic and geometry, singing and music (playing musical instruments: violin, piano), calligraphy and drawing, physical culture, teaching practicum), gardening;* stage II – *organization (types of institutions: seminaries; terms of studies – 4 years; administration, subordination (Secondary Education Department of Carpathian Ruthenia, in 1928 it was changed into Department of the Ministry of Education of Carpathian Ruthenia (Uzhhorod), Administration of Mukachevo Greek Catholic Diocese (Uzhhorod)); content of education (training of teachers in state language, teaching practicum and internship at primary schools within seminaries, availability of disciplines in the curricula: religion, pedagogics, native language, Czech language, geography, history, mathematics and geography, natural history, physics, chemistry, agriculture, calligraphy, drawing, singing and the theory of music, playing a musical instrument: violin, piano (optional), handicraft, physical culture);* stage III – *organization (types of institutions: lyceum (since 1938–1939 academic year), seminary; terms of studies – 5 years; administration, subordination (Ministry for Cultus and Education of Hungary (Budapest), Administration of Mukachevo Greek Catholic Diocese (Uzhhorod)); content of education (training of teachers in state language, teaching practicum and internship at primary schools within seminaries, availability of disciplines in the curricula: religion, pedagogics, native language, Hungarian language, counting, geography, history, constitution studies, natural history, chemistry, physics, economics, drawing, singing and music, handicraft, physical culture).*

It has been established that the main *tendencies* of the teacher-training system in Transcarpathia in late XVIII – 1940s included: standardization and strict regulation of pedagogical educational institutions by legislative, statutory and regulatory acts of countries they belonged to; expansion of the system of pedagogical educational institutions from ordinary course training in preparandia to the establishment of teacher-training seminaries, state and private lyceums; introduction of European methods of scientific, theoretical, methodological and practical training of teachers to work in a multicultural region (training of teachers for national schools), elaboration of study and method guides for teachers of public schools, etc.

Key words: teacher, schools, teacher-training seminaries, teacher training, Transcarpathia.

Підписано до друку 09.04.2021р.
Формат 60*84/16. Папір офсетний.
Друк різнографічний. Гарнітура Times New Roman
Умов. друк. арк. 1,9.
Зам. № 205
Наклад 100 прим.

Видруковано з оригінал-макету замовника.

Видавець та виготовлювач ТОВ «Друк»
м. Вінниця, вул. 600-річчя, 25
тел.: (0432) 46-51-17
E-mail: ua.druk2015@ukr.net

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 1077 від 25.04.2007 р.

МУКАЧІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

89600, м. Мукачево, вул. Ужгородська, 26

тел./факс +380-3131-21109

Веб-сайт університету: www.msu.edu.ua

E-mail: info@msu.edu.ua, pr@mail.msu.edu.ua

Веб-сайт Інституційного репозитарію Наукової бібліотеки МДУ: <http://dspace.msu.edu.ua:8080>

Веб-сайт Наукової бібліотеки МДУ: <http://msu.edu.ua/library/>